

Yleiskieli — kielenhuolto — yhteiskunta¹

Keskusteluun kielenhuollon periaatteista kuuluu keskeisenä kysymys yleiskielen asemasta ja yleiskielen kehittämisestä yhteiskunnan muutoksen mukana.

Suomessa on oikeuslaitoksen kehittämismissuunnitelmiin hiljattain liitetty tavoite, jonka mukaan hovioikeuden tuomioiden perustelut tulee kirjoittaa yleiskielellä. Lainvalmistelun ohjeiden mukaan myös lait ja asetukset tulee laatia vakiintuneella yleiskielellä. Yleisradion toimittajien on ohjelmissa käytettävä »hyvää yleiskieltä». Kun yleiskielellä on näin keskeinen yhteiskunnallinen asema, on syytä kysyä, ovatko kielenhuoltajat itse joka hetki selvillä siitä, mitä on yleiskieli ja miten se muuttuu, milloin jokin uusi ilmaus on katsottava osaksi yleiskieltä.

Suomessa ovat kielentutkijat määritelleet yleiskielen tähän asti yleensä vain normien mukaiseksi kieleksi, kirjakielelle sovittuja sääntöjä noudattavaksi kielimuodoksi. Tämä kriteeri ei kuitenkaan riitä. Kun tuomion perustelut vaaditaan kirjoitettavaksi yleiskielellä, ei tarkoiteta vain sitä, että ne on kirjoitettava kirjakielellä. Tämä on itsestään selvää. Tarkoituksena on tähdentää, että perustelut eivät saa sisältää lakikielen termejä. Kun yleiskielen

määrittelyssä otetaan perusteeksi se, mikä sanastossa on yleistä, mikä erityistä, joudutaan ottamaan kantaa vaikeisiin kysymyksiin, jotka olennaisesti kuuluvat keskusteluun kielenhuollon periaatteista.

Joukkoviestimien aikakaudella meille tulee helposti se käsitys, että uudet sanat yleistyvät tavattoman nopeasti. Näin todella tapahtuu, mutta tämä ei merkitse sitä, että uusi ilmaus olisi yleistyessään saavuttanut vakiintuneen aseman sille läheisten sanojen muodostamassa käsitejärjestelmässä. Sana on vakiintunut yleiskieleen vasta silloin, kun kaikki kieliyhteisön jäsenet ovat sijoittaneet sen samaan kohtaan vallitsevassa käsitejärjestelmässä. Suomessa on äskettäin korkeakoulujen tutkinnonuudistusta koskevassa asetuksessa käytetty sanaa *valmius*, joka on johdos adjektiivista *valmis*. Sanalla pyritään ilmaisemaan niitä edellytyksiä ja ominaisuuksia, joita akateeminen koulutus opiskelijalle antaa tietyllä alalla. Tämän uudissanan tulisi sijoittua kolmantena jäsenenä järjestelmään, johon tähän mennessä ovat kuuluneet sanat *taito* ja *kyky*. Aikaisemmin sanalla *valmius* on ollut vakiintunut merkitys kielessämme vain yhdysanassa *häilytysvalmius*. Tutkinnonuudistusasetus siis pikemminkin luo uutta yleiskieltä kuin käyttää vanhaa ja vakiintunutta. Miten kielenhuollon tulisi suhtautua lainsäätäjän pyrkimykseen muuttaa

¹ Puheenvuoro Pohjoismaiden kielilautakuntien kokouksessa Visbyssä 15. 9. 1978.

abstraktinen kaksijäseninen luokitus kolmijäseniseksi?

Selvää on, että kun toteutetaan yhteiskunnallisia uudistuksia, joudutaan kielenkäyttöön tuomaan uusia ilmauksia. Suurallinen esimerkki tästä on Suomessa peruskoulu-uudistus. Peruskoulun osia ovat *ala-aste* ja *yläaste*. Niiden jälkeen tulevat *keskiasteen* vaihtoehtoiset opintolinjat! Nimitysjärjestelmässä on käytetty sanoja *koulu* ja *aste* sekaisin asteikon eri portaissa. Sitä paitsi uudistus on saanut aikaan sen, että abstraktinen sana *aste* on joutunut tarkoittamaan myös koulurakennusta sanoissa *ala-aste* ja *yläaste*. Keskellä kylää olevasta koulurakennuksesta käytetään ympäröivässä kieliyhteisössä tietenkin samaa nimeä kuin itse siitä järjestelmän osasta, joka rakennuksessa toimii. Kylän urheiluseura ilmoittaa vuosikokouksensa pitopaikaksi »ala-asteen», täydellisempi »ala-asteen koulu» on jokapäiväiseen käyttöön liian pitkä. *Ala-aste* ja *yläaste* ovat ilmaantuneet myös tienviittoihin. Sellaiset vanhan järjestelmän sanat kuin *kansakoulu*, *yhteiskoulu*, *lukio* ja *opisto* sopivat sellaisinaan tarkoittamaan paitsi järjestelmää myös rakennusta. Lyhyet ilmaukset *alakoulu* ja *yläkoulu* olisivat suomen kieleen sopivia asteiden tilalle, mutta niiden ruotsintaminen tuottaa vaikeuksia.

Lainsäädännön voimin voidaan siis jokapäiväistä yleiskieltä muuttaa varsin perusteellisesti ja jopa niin, että seuraukset järkyttävät kielenkäytön rationaalisuutta. Kielenhuollon olisi päästävä ajoissa vaikuttamaan siihen, millaisin sanoin yhteiskunnallisen uudistuksen sisältö ilmaistaan, ts. millaisia käsitejärjestelmiä yleiskieleen yritetään uudistuksen avulla vakiinnuttaa. Jokainen ymmärtää, että tässä törmätään helposti poliittisiin vastavoimiin. Suuria uudistuksia valmistellaan usein salassa, ja toteutuessaan ne ovat tavallisesti tulosta kompromissista, joka on lopullisesti sotkenut käsitejärjestelmät. Jokaisella puolueella on oma sanastonsa, eikä kielenhuoltaja pysty suinkaan aina ennustamaan, mitä hallinnollisia ja orga-

nisatorisia seuraamuksia tietyn puolueen vaatimasta sanamuodosta on.

Miten kielenhuolto voi olla tässä tilanteessa objektiivinen? Tämä on nähdäkseni kielenhuollon yhteiskunnallisen aseman avainkysymys.

Poliittisten puolueiden ote tuskin heikkenee lähitulevaisuudessa. Paineet kielenhuollossa pikemminkin lisääntyvät kuin vähenevät. Joudumme varmasti ennemmin tai myöhemmin kohtaamaan ne voimat, jotka muuttavat yleiskieltä. Jos sanan merkitys on sen käyttö kielessä, joudumme kysymään, mitkä tekijät sääntelevät sanojen käyttöä. Kielentutkimuksen olisi pystyttävä eksaktisti vastaamaan siihen, mikä on joukkoviestimien osuus kielen muuttumisessa. Sanaston tutkimuksessa olisi keskeistä selvittää, miltä osin yleiskieli toimii kansanomaisten luokitusten varassa ja miltä osin se on omaksunut annettuja hallinnollisia tai tieteellisiä luokituksia.

Tieteellisten luokitusten asema on nähdäkseen koulutusyhteiskunnan yleiskielen huollossa yhä vaikeammaksi käyvä ongelma. Eri alojen asiantuntijat ovat innokkaasti työntämässä omia luokituksiaan kieleen. Bertil Molde on erityisesti tähdentänyt sitä, että eri alojen ammattihenkilöiden täytyy itse ymmärtää yleiskielisen viestinnän ehdot. Miten esimerkiksi suunnittelijoiden armeijat saadaan tajuamaan, että heidän salakieltään ymmärretään vain pienessä samoinajattelevien piirissä?

Jos kielenhuolto tyytyy pääasiallisesti huolehtimaan vain siitä, että yleiskieli on oikeinkirjoitukseltaan ja muoto-opiltaan yhtenäistä, periaatteet voidaan helposti kiteyttää. Jos taas yritämme määrittää suurin piirtein yleiskielen rajat ja pyrkiä siihen, että yleiskieli täysin täyttää yhteiskunnallisen tehtävänsä koko kieliyhteisön viestintävälineenä, saatamme joutua vastakkain vahvojen poliittisten voimien kanssa. Tällöin kysytään, onko meillä kielenhuollon tueksi sellaista kielitieteellistä tutkimusta, joka yleisesti myönnetään lähtökohdiltaan objektiiviseksi tai

joka ainakin selkeästi tiedostaa omat sidonnaisuutensa.

Karl-Hampus Dahlstedt kirjoittaa artikkelissaan »Demokrati och språkvård»² näin:

Även om det är svårt och antagligen olämpligt att direkt styra språket genom den formella politiska demokratin så bör vi, om den nu rådande samhällstrenden håller i sig, räkna med en successiv politisering av språkvården.

Pelkään, että Dahlstedt on oikeassa. Poliitikot ovat perillä kielen mahdista. Sen osoittaa hauska erään suomalaisen kansanedustajan sanomalehtipakinan loppuponsi:

»Nimitysasioissa menköön puolue itseensä. Ei pidä hamuta verohallituksen johtajuutta, vaan kielitoimiston ylijohdajuus. Joka taitaa suomen kielen, se taitaa suomen mielen.»³

Esko Koivusalo